

УДК 343.988

**ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРОФЕСІЙНИМИ ЗЛОЧИНЦЯМИ**

**VICTIM'S IDENTITY AS AN ELEMENT OF CRIMINALISTIC CHARACTERISTIC
OF SEPARATE TYPES OF CRIMES COMMITTED BY PROFESSIONAL CRIMINALS**

Калганова О.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального процесу та криміналістики*

Національного університету державної податкової служби України

У статті розглядається особа потерпілого від деяких видів злочинів, що вчиняються професійними злочинцями. Констатується зв'язок між особливостями особи потерпілого і злочинця, певна вибірковість у діях останнього.

Ключові слова: особа потерпілого, професійна злочинність, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, кваліфікація.

В статье рассматривается личность потерпевшего от некоторых видов преступлений, совершаемых профессиональными преступниками. Констатируется связь между особенностями личности потерпевшего и преступника, определенная избирательность в действиях последнего.

Ключевые слова: личность потерпевшего, профессиональная преступность, уголовное преступление, криминалистическая характеристика, квалификация.

In article victim's identity from some types of crimes committed by professional criminals is considered. Communication between features of victim's identity and identity of criminal, certain selectivity in actions of last is stated.

Key words: victim's identity, professional criminality, criminal offense, criminalistic characteristic, qualification.

Актуальність теми. Центральним елементом вивчення в процесі розслідування кримінального правопорушення, безумовно, є людина. Це – особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, потерпілий, свідки, а також

інші особи, що залучаються до процесу розслідування: експерти, спеціалісти, поняті тощо. Як і в жодній іншій сфері пізнання, в криміналістиці (і теоретичній, і практичній) людина, в міру необхідності, може досліджуватися

в усій багатогранності прояву її властивостей: фізичних і психічних, генетично зумовлених і життєво сформованих, природних і соціальних. Як відомо, всі властивості людини співіснують у нерозривній єдності, а їх поєднання в конкретному індивіді створює ще одну важливу якість – індивідуальність. Різноманіття ситуацій, що виникають при здійсненні злочинної діяльності та під час розслідування кримінальних правопорушень, створює передумови до того, що при вивченні особи злочинця і жертви злочину криміналістично значущою може виявитися будь-яка з безлічі їх людських якостей: від анатомічних і біологічних (папілярні візерунки, група крові, запах і т. д.) до психологічних і соціальних (особливості протікання психічних процесів, світогляд, професія та ін.). Криміналістично значущими є якості злочинця і його жертви, які проявляються при вчиненні кримінального правопорушення та відображаються у вигляді матеріальних і ідеальних слідів у навколишньому середовищі та свідомості людей. Виявлення та дослідження цих слідів, а через них – якостей злочинця і жертви, – необхідна ланка у встановленні фактичної картини злочину [1, с. 170].

Говорячи про криміналістичну характеристику злочинів як систему відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину (особи злочинця), його мотиви, предмет посягання, обставини, злочинні способи, які мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами, необхідно виходити з того, що в ній відображаються особливості певного виду злочинів, які мають значення для їх виявлення і розкриття.

Як і будь-яка система, криміналістична характеристика складається з взаємопов'язаних складових частин – елементів. У літературі по-різному визначаються види таких елементів та їх кількість: від прямого слідування системі елементів складу злочину до переліку криміналістично значущих елементів, які не завжди структурно узгоджуються з системою кримінально-правової характеристики певного виду злочину.

Криміналістичний аспект характеристики злочинів підпорядкований завданням доказування. Саме тому структура криміналістичної характеристики будується на підставі системи обставин, які входять до предмета доказування, і елементів складу злочину, передбачених відповідними статтями КК (спосіб злочину; місце та обстановка; час вчинення злочину; знаряддя і засоби; предмет злочинного посягання; особа потерпілого (жертви); особа злочинця; типові сліди злочину [2, с. 274].

Зупинимось більш детально на такому елементі криміналістичної характеристики злочинів, як особа потерпілого.

Термін «особа, яка потерпіла від злочину» вперше з'явився у Статуті кримінального судочинства від 20 листопада 1864 р. Відтоді у нормативно-правових актах вживається, як правило, узагальнене формулювання «потерпілий».

З точки зору кримінального процесуального права (стаття 55 КПК України) потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілою є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода, і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого [3, с. 26].

Найбільш «наближеним» до кримінального права є кримінологічний (віктимологічний) термін «жертва зло-

чину», який неодноразово згадується у багатьох вітчизняних і міжнародно-правових документах.

У Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою від 29 листопада 1985 р. зазначено, що під терміном «жертви» слід розуміти осіб, яким індивідуально або колективно була завдана шкода, у тому числі тілесні ушкодження чи моральна шкода, емоційні страждання, матеріальна шкода або суттєве обмеження їх основних прав у результаті дії чи бездіяльності, що порушує чинні національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, які забороняють злочинне зловживання владою. Відповідно до цієї Декларації особа може вважатися «жертвою» незалежно від того, чи був встановлений, заарештований, відданий до суду чи засуджений правопорушник, а також незалежно від родинних зв'язків між правопорушником і жертвою. Термін «жертва» у певних випадках включає близьких родичів або утриманців безпосередніх жертв, а також осіб, яким була завдана шкода при намаганні надати допомогу жертвам, які знаходяться в небезпечному становищі, або запобігти віктимізації [4].

У криміналістиці система ознак, що стосуються особи потерпілого, має складну структуру. Вона охоплює загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживання, робота або навчання, професія, фак, освіта та ін.), дані про спосіб життя, риси характеру, навички і схильності, зв'язки і стосунки. Дані про потерпілого включають також відомості про його віктимність (схильність деяких людей ставати внаслідок низки обставин жертвами певних злочинів).

Існує зв'язок між особливостями особи потерпілого і особи злочинця, певна вибірковість у діях останнього. Наявність і характер зв'язків і стосунків між потерпілим і злочинцем впливають на мету, мотив, місце, час, способи вчинення і приховування злочину [2, с. 278].

Говорячи про професійну злочинність, потрібно зазначити, що важливе значення має кваліфікація професійних злочинців: домушники, громили, гопники, кишенькові злодії, катали, викрадачі, аферисти, ведмежатники тощо.

До вузької спеціалізації злочинський світ почав прагнути наприкінці минулого століття. Поступово злочинність ставала професією. Час вносив свої корективи, багато кримінальних професій зникали, такі як: голуб'ятники (викрадачі білизни, що сушилася), лавочники (конокради), вітринщики (крадуть з вітрин). Виникали нові – наперсточники, рекетири, ліквідатори, шахраї з фінансовими ресурсами, комп'ютерні «зломщики» тощо. Сьогоднішній кримінальний світ повністю змінився.

Серйозною загрозою для суспільства були і залишаються професійні злочинці вузького профілю, які відточують свою майстерність роками як на волі, так і в колоніях. Так, висококласний домушник, окрім кримінального права, гарно знає слюсарну справу, щоб виготовити відмичку або фомку, радіотехнікою, щоб знешкодити сигналізацію, архітектурою цивільних споруд, питаннями розцінок на побутову техніку та дорожочинні метали, психологією.

Отже, зупинимось на окремих кваліфікаціях професійних злочинців і осіб, які можуть постраждати від їх діяльності.

Кваліфікація кишенькового злодія завжди вважалась класичним проявом злочинної «професії» та збереглася без суттєвих змін до теперішнього часу.

Виділяють шість основних спеціалізацій і пов'язаних із ними кваліфікацій за місцем скоєння злочину: 1) на ринках і базарах («риночники»); 2) у метро («кроти»); 3) на залізничному транспорті («майданщики»); 4) у міському транспорті («гонщики» або «маршрутники»); 5) у магазинах і театрах («магазинні», «театральні»); 6) на вулицях («вуличні»).

За способом виділяють вісім злочинських кваліфікацій: 1) вчинення крадіжок шляхом розрізу одягу, сумок і

портфелів спеціальними технічними пристроями (у середовищі кишенькових злодіїв особи, які вчиняють крадіжки таким способом, називаються «писаками» або «технарями»); 2) крадіжки під прикриттям рук різними предметами – плащами, сумками, букетами квітів і т. п. («ширмачі»); 3) крадіжки з сумочок і кишень за допомогою спеціально виготовлених гачків («рибалки»); 4) крадіжки за допомогою пінцетів, особливо з важкодоступних потаємних місць («хірурги»); 5) крадіжки без технічних засобів і «ширми» групою осіб при масовому скупченні народу («щипачі»); 6) крадіжки за допомогою виштовхування предметів точними і швидкими рухами («трясуни»). Поширені серед глухонімих кишенькових злодіїв; 7) крадіжки з усіх видів дамських сумочок («сумочники»); 8) викрадення речей із господарських сумок (зверху – «дубило» або «верхівник») [5].

Найбільш стійко кваліфікація кишенькового злодія проявляється в способах вчинення крадіжок, кожен із яких вимагає власних, присутніх йому прийомів, знань і навичок. Також потрібно пам'ятати, що ця категорія професійних злочинців працює групами (від двох до чотирьох осіб).

Враховуючи викладене та проаналізувавши практику роботи правоохоронних органів, можна зробити висновок, що жертвами кишенькових злодіїв, як правило, є особи, котрі:

1. Легковажно кладуть гаманець до задньої кишені джинсів або штанів, наївно вважаючи, що задніми кишенями відчують «атаку з тилу». Це є помилкою, оскільки кишенькові злодії починають навчання своєму ремеслу з задніх кишень штанів і передніх кишень курток. Будь-який малолітній злодюжка за декілька секунд може вичистити всі кишені. Не говорячи вже про «щипачів», які й із внутрішніх кишень можуть викрасти гаманець.

2. Шукають у натовпі особу кримінальної зовнішності, не звертаючи увагу на інших осіб, або взагалі не слідкують за оточуючим середовищем. Злодієм може бути хто завгодно – від тендітної дівчинки до жовчної бабусі. Потрібно слідкувати за відчуттями: якщо хтось надмірно цільно притискається до вас збоку – це тривожний дзвіночок. Крім того, якщо починає розгортатися сварка чи скандал у натовпі, отже, злодюжки вже починають відволікати увагу. Потрібно зібратися, перевірити кишені та сумку, застебнути всі кнопки і замочки. Якщо ж вас випадково забруднили, а потім настирливо пропонують допомогу – це також варіант відволікання уваги: так працюють «трясуни», які точними рухами можуть прищепити кишені і витрусити все необхідне.

3. Тримаять рюкзаки або сумки позаду себе (особливо у натовпі). Доцільніше зняти їх зі спини або плеча та тримати в руках попереду себе з застігнутими замками до себе.

4. Носять із собою занадто багато грошей. Фахівці рекомендують брати з собою лише необхідну суму, намагатися

користуватися пластиковими картками. Якщо велику суму готівки все ж потрібно взяти з собою, краще покласти її у внутрішні кишені і застебнути на замки, гудзики і кнопки, попередньо перевіривши, чи немає дірок у кишенях. Дрібні гроші, наприклад, на проїзд, можна покласти в зовнішню кишеню, але великі повинні лежати глибоко. Якщо ж потрібно перевезти пакет документів, то його краще покласти у внутрішню кишеню портфеля, сумки або верхнього одягу.

5. Стоять поруч із виходами. За таких умов кишеньковому злодію простіше вихопити сумку або рюкзак і вибігти на найближчій зупинці.

6. Розмовляють із знайомими або по телефону про гроші або цінності, які знаходяться при собі – це привертає увагу злодюжок [6].

У середньому кишеньковий злодій-професіонал протягом місяця вчиняє до 25 кишенькових крадіжок. Тільки в п'яти випадках зі ста потерпілих здогадуються про вчинену в них крадіжку. Жертви кишенькових злодіїв тільки в 2% заявляють у правоохоронні органи про вчинене некримінальне правопорушення. Кишенькові злодії чудово це знають, тому відчуття безкарності і свободи робить їх нахабнішими. Разом із тим, працівники правоохоронних органів не рекомендують намагатися самостійно затримати кишенькового злодія (тільки якщо ви – чоловік, і впевнені у своїх силах): він може завдати удар ножом або «заточкою», краще повідомити про інцидент у найближчий відділок міліції [5; 6].

Ще однією кваліфікацією професійних злочинців, «робота» яких пов'язана з безпосередніми контактами з потерпілими, є каталі. Катання – ненасильницький спосіб вилучення грошей у людей. Існують каталі поїзні (працюють у вагонах поїздів) і ті, хто використовує для азартної справи свій автомобіль. Спочатку вони вираховують грошовиту людину, а потім починають її «обробку». Як правило, у таких випадках жертвами стають люди азартні та ласі до чужих грошей. Тому працівники правоохоронних органів рекомендують ніде за жодних обставин не спокушатися на будь-яку азартну гру, оскільки на одного чесного попутника припадає близько десятка катал. І навіть якщо ви неперевершений картяр, у шахраїв вам виграє гроші. Також зазначають, якщо ви програли каталі велику суму, все ж таки краще звернутися до міліції.

Висновки. Таким чином, під час кримінального провадження багатоаспектний процес вивчення особи є складним комплексним завданням, вирішення якого покладається, головним чином, на слідчого.

Практика показує, що часто самі потерпілі надають злочинцям зручну можливість, а інколи й відверто проважують на скоєння злочинів. Тому доцільно прислуховуватися до порад працівників правоохоронних органів. Окрім того, щоб не стати жертвою злочинців, необхідно дотримуватися основних правил особистої безпеки, а за перших ознак скоєного кримінального правопорушення звертатися до правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криміналістика: Учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2005. – 781 с.
2. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2008. – 464 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України [текст]: станом на 18 січня 2013 р. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 290 с.
4. Музика А.А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: Монографія / А.А. Музика, Є.В. Лашук. – К., 2011. – 192 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.big-lib.com/book/77_Predmet_zlochiniy_teoretichni_osnovi_piznannya_.
5. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / А.И. Гуров. – М.: Юридическая литература, 1990. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.ru/book_z1583_page_1.html.
6. Как не стать жертвой карманника. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mdmspb.com/personal-finances/item/13-Kak-ne-stat-zhertvoi-karmannika.html>.
7. Романов С.А. Мошенничество в России. Как уберечься от аферистов / С.А. Романов. – М.: Издательство: Эксмо-Пресс, 1998. – 752 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.koob.ru/romanov_sergey/moshennichestvo_v_rossii.